

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUNREN

Budapest, 2023

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Erdey-Grúz Tibor

Erdey Grúz Tibor

A puritán elnök

Erdey-Grúz Tibort sok évtizedes akadémiai pályafutás után, 1970. február 5-én választotta a közgyűlés az Akadémia elnökévé, és többek között háromszor volt annak főtitkára. Kidolgozója és végrehajtója volt az Akadémia reformjának, oroszlánrészt vállalt a kutatóintézeti hálózat létrehozásában, továbbá sokat tett a hazai felsőoktatás fejlesztéséért is. Tevékenységét óriási munkabírás, következetesség, pontosság jellemezte. Professzorként vegyészek, kémiaatanárok és gyógyszerészek több generációját oktatta a budapesti tudományegyetemen (ma Eötvös Loránd Tudományegyetem), illetve fél évszázadon keresztül az ő tankönyveiből tanultak fizikai kémiát a diákok Magyarországon. Több nyelven megjelent elektrokémiai könyvei világszerte ismertek. Erdey-Grúz Tibort az 1930-as években megjelent munkái avatták világhírű tudóssá, akinek nevét

Budapest, 1902. október 27.

Budapest, 1976. augusztus 16.

1970. február 5. –
1976. augusztus 16. †

I/13. Erdey-Grúz Tibor
Ismeretlen fényképész felvétele
20. század második fele

megtaláljuk a tudománytörténeti munkákban,¹ az alapvető elektrokémiai szakkönyvekben, és cikkeit még napjainkban is idézik.

AZ ELEKTROKÉMIA MEGHATÁROZÓ ALAKJA

1992-ben John O'M. Bockris (1923–2013), a 20. századi elektrokémia egyik kiemelkedő személyisége a Nemzetközi Elektrokémiai Társaság (CITCE, majd 1971-től ISE) 1949-es alapítására visszaemlékezve így írt: „A túlfeszültséget mint olyan betegséget tekintették, amelytől a gáz-elektrodok szenvednek. Erdey-Grúzt és Volmert, akiket én az elektród-folyamatok kinetikája atyáinak tekintek, [...] ritkán említették.”² Bockris véleményét megerősítve idézhetünk még Robert De Levie (1933–) cikkéből is:

„Azt, hogy az elektródpotenciál változása és az áramsűrűség között exponenciális kapcsolat van, kísérletileg Tafel ismerte fel, de elméletileg értelmezni először Erdey-Grúz és Volmer tudta 1930-ban.”³

Ennél egyértelműbben kijelölni Erdey-Grúz Tibor helyét az elektrokémia történetében mi sem tudnánk, sőt még a részrehajlás vádját is magunkra vonhatnánk, hiszen időnként ténylegesen szeretjük hozzájárulásunkat nagyobb-nak láttatni a tudomány egyetemes fejlődéséhez annál, mint amilyen a független, külföldi szakemberek és tudománytörténészek értékítélete az adott területen. A jelen írás szerzőjének is be kell vallania, hogy nem is tud teljesen elfogulatlan lenni, hiszen Erdey-Grúz professzor irányításával készítette diplomamunkáját, és ő indította el a pályáján.

Erdey-Grúz és Max Volmer (1885–1965) 1930-ban megjelent közleménye⁴ ütötte a legnagyobb részt az addig uralkodó Nernst-féle egyensúlyi elektrokémia szilárdnak tűnő építményén, és nyitott utat a további fejlődéséhez.

Bockris cikkéből az is kiderül, hogy Walther Nernst (1864–1941, az MTA külső tagja 1899, Nobel-díj 1920) nagy tekintélye gátolta is a fejlődést, a kinetikai elmélet csak lassan nyert teret az 1950-es évektől kezdve. Az Erdey-Grúz–Volmer-egyenlet az elektrokémia egyik alapegyenletévé vált, amelyet elméleti számításoknál éppúgy használnak, mint a gyakorlati hasznosítások (áramforrások, elektrolízis, korrózióvédelem) területén. Ezt az egyenletet később általánosítani lehetett bármilyen elektródreakcióra.

A DIÁKÉVEKTŐL A KIEMELKEDŐ KUTATÓI MUNKÁSSÁGIG

Erdey-Grúz (1916-ig Erdey) Tibor dédapja, Erdey Fülöp (1803–1883) a pesti egyetemen végzett orvosként 1829-ben, és orvosi praxist folytatott 1843-ig. Ezt követően saját birtokán, illetve jószágigazgatóként dolgozott. Számos gazdasági és politikai cikket publikált.⁵ Fülöp fia, Erdey Antal 1868-ban feleségül vette Haas Zsófiát. A két családnak jelentős földbirtoka volt Pécelen. Erdey Antal a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem tanácsjegyzője volt.⁶ Négy gyermekük született, akik közül dr. Erdey Aladár (1874–1925) lett Erdey-Grúz Tibor édesapja, édesanyja Heuffel Olga volt.⁷ Erdey Aladár 1916-ban nemességet kapott egerbegyi előnévvel (Erdey-Grúz Tibor nem használta), és ekkor engedélyezték neki a kettős, Erdey-Grúz név viselését is.⁸ Az Erdey-Grúz nevet Erdey Aladár kérvényezte, mert nevelőszülei, Grúz Albert és felesége – aki Erdey lány volt – örökbe fogadták.⁹ Az édesapa 1897-től egészen 1919. november 7-éig különböző beosztásokban a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott.¹⁰

Erdey-Grúz Tibor a Magyar Királyi Tanárképző Intézet „Gyakorló-Főgymnasium Mintagimnázium” (ma az ELTE Trefort Gyakorló Gimnázium) diákja volt, ahol 1920-ban jeles eredménnyel érettségizett. Visszaemlékezése

szerint itt kapta az útravalót tudósi pályájához is: „[...] hálaival tartozom a nagy múltú és bátran kezdeményező iskolának a nevelésért, amelyben részesültem, és szeretettel gondolok rá. Nevelésről szólok, és nem csupán oktatásról, mert a legnagyobb szellemi érték, amit kaptam, és ami egész életem alakulására kihatott, az önálló gondolkodás képességének és készségének kifejlesztése, valamint a dolgok reális szemléletének az elsajátítása volt.”¹¹ A gimnázium elvégzése után a Budapesti Tudományegyetem (1921-től Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem) bölcsészeti karára iratkozott be fizika szakra, a második évtől a kémia lett a fő szakja. Itt szerzett diplomát, majd *summa cum laude* eredménnyel doktori oklevelet 1924-ben. Egész oktatói pályafutása alma materéhez kötődött. Gyakornokként kezdett Buchböck Gusztávnál (1869–1935) a Pázmány Péter Tudományegyetem III. Kémiai Intézetben, majd egyetemi tanársegéd (1924–1932) lett.¹²

Miként akkoriban a legtöbb magyar tudós, Erdey-Grúz is németországi tanulmányútra ment. A hároméves (1928–1931) peregrináció rendkívül sikeresnek bizonyult. Először Humboldt-ösztöndíjjal (1928–1929) Kasimir (Kazimierz) Fajans (1887–1975) mellett a müncheni Bajor Akadémia Kémiai Intézetében radioaktív izotópok és színezékek ionadszorpciós folyamatait vizsgálta különböző csapadékokon.¹³ Ezután részben magyar állami ösztöndíjjal, részben pedig Humboldt-ösztöndíjjal a berlin-charlottenburgi Műszaki Egyetem vendégkutatója (1929–1931) lett. Max Volmer berlini laboratóriuma is igen jó választásnak bizonyult. A hidrogéntúlfeszültséggel kapcsolatos munkája mellett a katódos fémleválasztásról, az elektrokristályosodásról szóló cikkei is mindmáig alpműveknek számítanak.¹⁴

Hazatérését követően, 1932-ben adjunktussá nevezték ki. 1934-ben házasságot kötött Berg Magda okleveles gyógyszerésszel, a budapesti VI. kerület, Teréz körút 56. szám alatti gyógyszerár tulajdonosával. Házasságukból három gyermek született.¹⁵ Fokozatosan jutott feljebb a ranglétrán: egyetemi adjunktus (1932–1946) és magántanár (1934–1941), majd címzetes nyilvános rendkívüli tanár (1941–1946). 1938-ban megszerezte a gyógyszerészi oklevelet is. Az 1941–1942. tanévtől kezdve a bölcsészeti

karon a fizikai kémia megbízott előadója. Tudományos vizsgálatait, amelyek nem csak az elektrokémia különböző aktuális kérdéseire (elektrokristályosodás, a potenciál kialakulása nemesfém elektródokon, vezetési mechanizmus elektrolitoldatokban és -olvadékokban, elektrokapillaritás, fémek korróziója) irányultak, az Országos Természettudományi Tanács, a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft és Holland Királyi Tudományos Akadémia van 't Hoff-alapítványa támogatta. A magyar nyelvű publikációiból az is kiderül, hogy foglalkoztatták az anyagszerkezet, az atomelmélet, a radioaktivitás, a katalízis, az orvosi kémia és az ipar aktuális kérdései is.¹⁶

A Pázmány Péter (1950-től Eötvös Loránd) Tudományegyetem intézeti tanára (ez megfelelt a mai docensi beosztásnak) (1946–1949), a Fizikai-Kémiai és Radiológiai Intézet (majd Tanszék) nyilvános rendes tanára, vezetője (1949–1952), egyetemi tanára (1952–1972), közben az ELTE TTK dékánja (1950–1952) lett. 1949-ben megalakult a Bölcsészettudományi Kartól (BTK) független Természettudományi Kar (TTK), az orvosok és részben a gyógyszerészek képzését az új Orvostudományi Egyetem (1951) vette át. Erdey-Grúz akadémiai karrierje is töretlen volt: 1943. május 14-én választották meg az MTA levelező tagjának (III/A Matematikai és Természettudományi Osztály, Matematikai és Fizikai Alosztály). A székfoglalóját *Potenciálmeghatározó folyamatok fém és oldat határán* címmel 1944. január 24-én tartotta. Éppen időben, mert nemsokára az MTA normális működése is megszűnt. Erdey-Grúz mint karpaszományos egészségügyi katona 1940. első negyedévében teljesítette tényleges katonai szolgálatát a Budapesti 1. számú Honvédkórházban, és a szolgálat alól 1945. február 28-ig tartó felmentést kapott. Az egyetemen az 1941. szeptember 1-től 1944. augusztus 31-éig szóló adjunktusi kinevezése lejártával újabb dátum már nem került a személyi dossziéjába.¹⁷ 1945 nyarán tagja lett a Magyar Természettudományi Akadémiának, ami 1946-ban olvadt be a Tudományos Akadémiába. 1948. július 2-án lett az MTA rendes tagja. *A reakciósebesség változása a kontakt-katalizátor mennyiségével* című székfoglalójának felolvasására 1948. október 1-jén került sor.¹⁸ Az MTA 1950. no-

vember 26. és december 2. között tartott ünnepi hetén az *Elektródfolyamatok kinetikája* címmel tartott előadást.

A főtitkárságát megelőzően már fontos tisztségeket töltött be: az MTA Matematikai, Fizikai, Kémiai és Műszaki Tudományok Osztályának osztálytitkára (1947–1949), illetve az MTA Elnökség tagja (1949–1950) volt. Az MTA főtitkárává történt megválasztása miatt (1950. december 2.) az egyetemről fizetés nélküli szabadságra ment. Ez a szabadság 1972-ig tartott, amikor is egyetemi tanárként nyugdíjazását kérte. Az előadásait azonban a fizetés nélküli szabadsága alatt is folyamatosan megtartotta, és kutatócsoportjait is irányította. Az egyik fő témája elektródfolyamatok sebességét befolyásoló tényezők vizsgálata maradt.¹⁹ Az e területre vonatkozó ismereteket és a saját kutatásait egy nagy sikerű könyvben foglalta össze.²⁰ A másik fontos témája az elektrolitoldatokban végbemenő transzportfolyamatok tanulmányozása volt.²¹ Egész pályafutása alatt nagyon sok tudománynépszerűsítő cikket és könyvet írt. Az ő kezdeményezésére, illetve aktív részvétele mellett kémikusok és nyelvészek bevonásával készült el a magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályzata.²² 1926-tól sorban és több kiadásban jelentek meg tankönyvei.²³

Szakmai tisztségei közül kiemelendő, hogy a Magyar Kémikusok Egyesülete főtitkára (1943–1949), elnöke (1949–1951), a *Magyar Kémiai Folyóirat* szerkesztője, főszerkesztője (1946–1976) volt. Közéleti szerepvállalásai között említhető, hogy országgyűlési képviselő (1953–1957), valamint a Tudományos és Felsőoktatási Tanács alelnöke (1961–1962), elnöke (1962–1964) is volt. Munkáját számos hazai és külföldi kitüntetéssel ismerték el: többek között Köztársasági Érdemrenddel és két Kossuth-díjjal.

FELSŐOKTATÁSI ÉS OKTATÁSI MINISZTERI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Erdey-Grúz Tibor nem csupán az Akadémia élén állt: jóval elnöki tevékenységét megelőzően egy ideig az oktatáspolitikában is első embernek számított. 1952 decemberében szovjet mintára létrehozták a Felsőoktatási Minisztériumot,

ahol Erdey-Grúz miniszteri kinevezést kapott. 1953 júliusában, Nagy Imre kormányra kerülésekor összevonták a két, oktatásért felelős minisztériumot, és ő az oktatásügy első embereként folytatta munkáját (1953. július – 1955. április), majd a Hegedűs-kormányban is az oktatásért felelt (1956. július 30-ig).²⁴ A minisztériumi munka megszervezése körüli teendőikben jól hasznosult munkabírása és precizitása. A miniszter és munkatársai radikális reformot kívántak megvalósítani, mely a köz- és a felsőoktatást egyaránt érintette. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségének ideológiai alapú és az aktuális politikai helyzet által befolyásolt határozatai a reform lényeges elemeinek véghezvitelét megakadályozták.²⁵ Erdey-Grúz igazi pedagógusként, a tudomány elhivatott művelőjeként – és ekkor még az állampárt hű embereként – szolgált az oktatásügyet, és az első Nagy Imre-kormány programjának megfelelően a közelmúlt hibáinak egy részét is orvosolni próbálta: például rendelkezése értelmében a felsőoktatási hallgatót nem kellett kizárni az egyetemről, ha korábban eltitkolta származási adatait.²⁶

ELNÖKI TEVÉKENYSÉGÉNEK FŐ VONÁSAI

Erdey-Grúz Tibort 1970. február 5-én választotta a közgyűlés az MTA elnökévé, és egyúttal elfogadták az új szervezeti felépítést is. Lengyel Béla akadémikus, osztályelnök így emlékezett Erdey-Grúz Tibor elnökké választásának előzményéről: „1969-ben felköszöntöttük a 80 éves Ruznyákot. Tudtuk, hogy visszavonulása küszöbön áll, ami korszakváltást is jelent az Akadémia életében, szervezeti átalakulásra van kilátás. Erdey-Grúz igen aktívan vett részt a reform tető alá hozásában, mint nekem mondta, abban a meggyőződésben, hogy a főtitkár ő marad, míg az elnöki tisztre Erdei Ferenc volt kiszemelve. Az utolsó pillanatban azonban – sosem tudtam kideríteni, hogy miért – a helyzet megfordult. Erdei Ferenc főtitkársága és Erdey-Grúz elnöksége mellett történt a döntés, ami az 1970. évi közgyűlésen az átszervezéssel, vagyis a testület és a szakigazgatási hivatal szétválasztásával együtt határozatba is ment. Az új elnök az új helyzetben is a tőle megszokott lendület-

tel látott munkának. A Münnich utcában munkaszobát rendezett be magának, ahol túlnyomó részben tartózkodott, megszervezte az elnöki tudományos titkárságot, amely összefogta az osztályokat, szervezte és irányította, miként főtitkár korában, az elnökség tevékenységét, mindent elkötetett, hogy az Akadémia tekintélyét megtartsa, sőt öregbítse.”²⁷

1969. december 31-én bocsátotta ki az Elnöki Tanács az 1969. évi 41. számú rendeletét a Magyar Tudományos Akadémia átszervezéséről, amely meghatározta Erdey-Grúz Tibor elnöki tevékenységét a következő években. Emellett a protokolláris feladatokat is becsülettel ellátta, bár ezeket nem szerette, egyéniségétől távol álltak.

A Magyar Tudományos Akadémia 1970. évi közgyűlésén Rusznyák István elnöki megnyitójában kitért arra, hogy ebben az évben lesz az ország felszabadulásának 25., Lenin születésének 100. és az Akadémia átszervezésének 20. évfordulója, de leginkább a jövő feladatait hangsúlyozta: „Igen nagyfontosságú esemény számunkra a párt tudománypolitikai irányelveinek közzététele, amelynek szellemében kidolgoztuk az Akadémia szervezetének szükségessé vált reformját. Végül, de nem utolsósorban, három év után az Akadémia új tagokat és új vezetőséget is fog választani. Ennek a vezetőségnek a legfontosabb feladata kétségtől az lesz, hogy biztosítsa az átszervezés zökkenőmentes végrehajtását.”²⁸ A közgyűlésen Erdey-Grúz főtitkár tartotta az MTA Elnökségének beszámolóját. Az év ünnepi jellegét ő is hangsúlyozta, és összefoglalta az elmúlt húsz év történetét. Beszédének leglényegesebb része természetesen az új helyzet értékelése és az új törvényből fakadó feladatok ismertetése volt: „Tudománypolitikánk egyik fontos feladata annak a körültekintő kidolgozása, hogy kutatási kapacitásunkat egyrészt milyen arányban koncentráljuk a társadalmi haladás érdekében a jelenleg legfontosabb feladatokra, és melyek e feladatok; másrészt milyen arányban folyjanak széles területen alap kutatások. [...] Abban, hogy a különböző tudományágzatok és kutatási szintek a társadalom számára minél kedvezőbb arányban részesüljenek a kutatási kapacitásból, segíteni fog az új országos távlati tudományos kutatási terv, amely-

nek kidolgozásában nagy feladat vár az Akadémia minden részlegére, szorosan együttműködve az OMFB-vel [Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság]”. Erdey-Grúz leszögezte azt is, hogy a főtitkár és apparátusa nem független a tudományos testülettől, annak lényegi kérdésekben alárendelt. Ezen mondanivalójának legfontosabb pontja volt: „Az Akadémia legfőbb testületi szerve a közgyűlés. [...] Az Elnökség feladata a testületek működésének irányítása, állásfoglalás átfogó tudománypolitikai és tudományfejlesztési kérdésekben, a tudományos minősítés figyelemmel kísérése, javaslatok készítése a kormány és más, Akadémián kívüli szervek számára. Tudománypolitikai elveket dolgoz ki ajánlasként az igazgatás számára, és figyelemmel kíséri azok érvényesülését, állást foglal akadémiai kutatóintézetek lényeges elvi fontosságú kérdéseiben, megvitatja a főtitkár beszámolóit. Az elnököt az Akadémia tagjai közül a közgyűlés választja meg három évre, és annak tartozik felelősséggel. Funkciójában a Népköztársaság Elnöki Tanácsa erősíti meg. Az Akadémia jelenlegi 10 tudományos osztálya mint tudományos testület változatlanul megmarad. Az Akadémia mint igazgatási főhatóság saját kutatóintézetei és egyéb intézményei szakigazgatását látja el, a tudományos testületi szervek állásfoglalásaival, ill. ajánlásaival összhangban. [...] A főtitkárt a közgyűlés ajánlására az Akadémia tagjai közül 5 évre a kormány nevezi ki.”²⁹ Az Akadémia a továbbiakban ezen keretek között működött 2019 szeptemberéig. 1990 után az új törvény (1994. évi XL. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról) hozott ugyan változásokat, de a működés keretei, formája tulajdonképpen megmaradt. Érdemi változás a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) megszüntetése volt, aminek jogutódja az MTA Doktori Tanácsa lett 1995-ben.

Az Akadémia ügyei mellett Erdey-Grúz Tibornak szívügye maradt az oktatás és a nevelés. Elnöksége első évében két cikke is megjelent ebben a témában, amelyek összefüggtek az az évi nevelésügyi kongresszussal.³⁰ Többek között ezt írta: „S az ember intellektuális alkata olyan, hogy az iskola által is alakított szellemi arculat meglehetősen tartós; megváltoztatása jelentékeny erőfeszítést és időt igényel. A társadalmi fejlődés viszont mindenesetre meg-

követeli az emberek képzettségének és műveltségének a változását. A legutóbbi időkben azonban e tekintetben is lényegesen megváltoztak a körülmények.

A tudomány szerepének rohamos növekedtével a társadalom műszaki, gazdasági és politikai fejlődése oly mértékben meggyorsult, hogy a mai ifjúság előreláthatóan lényegesen más viszonyok között fogja leélni életének java részét, mint amilyenek között nevelkedett.”

Az Akadémia 1972. évi közgyűlésén Erdey-Grúz az MTA 1971-es évi működését tekintette át az elnökségi beszámolójában.³¹ Ebben az évben a munka gerincét egyrészt az országos távlati tudományos kutatási terv előkészítésében való közreműködés alkotta, másrészt az a törekvés képezte, hogy tevékenységüket a Központi Bizottság tudománypolitikai irányelveinek, valamint az Akadémia alapszabályainak megfelelően a hazai kutatás egész területére kiterjesszék, különös figyelemmel az alapkutatásra.³² Ekkor kezdődött el az a folyamat is, amelyben az akadémiai kutatókat egyre inkább bevonták (kényszerítették) gyakorlati feladatok elvégzésére. Ez később meghatározóvá vált, egészen addig az igényig, hogy tartsák el magukat. Pedig korábban az az elv érvényesült, hogy az akadémiai kutatók feladata az alapkutatás, a szaktárcákhoz tartozó kutatóké az ipari kutatás. Az 1990-es évekig gyakorlatilag ipari (villamosipari, textilipari, gyógyszeripari stb.), mezőgazdasági és egyéb kutatóintézeteket is fenntartott az állam. Kiemelt hangsúlyt kapott az új gyógyszerek fejlesztése, növénynevelések és a gazdasági mechanizmus reformjának kidolgozásában való részvétel, valamint a Központi Fizikai Kutatóintézet munkatársainak számítógépek előállítására és gyártására terén elért eredményei, ami részben embargós termékek becsempészésével és lemásolásával történt.³³ Az 1971–1974-es időszakban a kutatóhálózat korszerűsödött és bővült, de az extenzív

fejlesztés időszaka lezárult. A Magyar Tudományos Akadémia keretében 44 kutatóintézet, 25 tanszéki kutatócsoport, 11 munkaközösség működött. A költségvetés összege az 1968. évi 425,7 millió forintról 1971-re 537,4 millió forintra emelkedett. A tényleges létszám – a szerződéses munkák terhére foglalkoztatottakkal együtt – 5118 főről 6429 főre nőtt. Három év alatt 776 millió forintot fordítottak beruházásokra, ebből 376 milliót építkezésre. A legnagyobb beruházás a Szegedi Biológiai Kutatóközpont volt. Nagy értékű beszerzésekre is sor került, ilyen volt a nagy teljesítményű számítógép és az ötmillió

elektronvoltos gyorsító. Jelentősen nőtt a fiatal kutatók száma, a harminc éven aluliak az összes kutató létszámának 30%-át érték el. A nyugati világban lezajló események hatására ekkor kezdtek nálunk is foglalkozni az ifjúság és a nők helyzetével. Téma lett a környezet védelme, a számítástechnika és az automatizálás, és már a mesterséges intelligenciáról is tartottak előadást. Megélnékültek a nyugati kapcsolatok. A nyugati tudósok, akik 1956 után bojkottálták Magyarországot, hazánkba látogattak, és ugyan még korlátozásokkal, de magyar kutatók is utazhattak nyugatra (hatósági vizsgálat után, szolgálati útlevelel, az előadás anyagát titkos ügyiratkezelés után lepecsételve lehetett vinni).

1973. május 10-én Erdey-Grúz Tibort újból az MTA elnökévé választották. 1975-ben tartották az MTA másfél százados évfordulójáról megemlékező jubileumi közgyűlést. Erdey-Grúz mondta az elnöki megnyitót, amelyben nagyívű áttekintést adott az Akadémia történetéről. Az aktuális politikai törekvések hatásáról, a haladás és a provincializmus folyamatos és változó sikerű küzdelméről is beszélt, amely ma is tanulsággal szolgál: „Trefort és Eötvös intelmei, híveikkel együttes erőfeszítéseik nem voltak képesek feltartóztatni az Akadémia hanyatlását. Az elhatalmasodó demagóg nacionalizmus a századfordulóra felülkerekedett az ország jövőjéért a tudomány eszközeivel küzdők valódi nemzeti eszméjén.” Érthetően az 1945 utáni harminc évet

pozitívan láttatja, de megjelenik olyan gondolat is, hogy a szovjet példák kritika nélküli átvételével akadtak gondok. Ugyanakkor számos mutatót (kutatók létszáma, a nagy kutatóintézetek felépítése és számos más kutatóintézet létesítése stb.) tekintve ezt az időszakot az elnök az MTA aranykoraként értékelte.³⁴

PURITÁN ÉS AGGÁLYOSAN SZABÁLYKÖVETŐ

Erdey-Grúz lányai így emlékeztek édesapjukra, aki lelkiismeretesen, intenzíven, hihetetlen munkabírással dolgozott: „Saját kocsija nem volt, reggel villamossal vagy autóbusszal ment az egyetemre. Ahova lehetett, gyalog ment, részint mert tudta, hogy nem árt a mozgás, részint mert kényesen vigyázott arra, hogy a szolgálati kocsit csak akkor vegye igénybe, amikor feltétlenül szükséges. [...] Ismerte a saját és az objektív lehetőségek határait, és amin nem állt módjában változtatni, azt tényként elfogadta. [...] Pontosan, szabatosan, egyértelműen fogalmazott szóban és írásban egyaránt.”³⁵ Amit lányai írtak, azt e sorok írója is megerősítheti. 1968-tól az ő egyik csoportjában kutattam, és ő volt a diplomamunkám témavezetője is. Ha meg akartam mutatni neki kutatási eredményeimet, akkor azonnal fogadott. Ezekre a beszélgetésekre reggel hétkor került sor, mert ő mindig korán, általában fél hétkor érkezett az egyetemre. Azzal kezdte, hogy befűtött abban a kis – Lengyel Béla szavaival – „primitív egyszerűséggel berendezett” szobában, amit azért kedvelt, mert az a Trefort-kertre nézett, és északi fekvése miatt nyáron kellemesen hűvös volt. Felvette a köpenyét, amely kék vagy barna volt, ellentétben mindenki más fehér köpenyével. Szakmai kérdések mellett a tanárképzésről beszélgettünk, ami a szívügye volt. Ma is őrzöm az első közös cikkünk kéziratát, amit dupla sorközzel kellett gépelni, és ő a megjegyzéseit a sorok közé írta. Puritán és aggályosan szabálykövető ember hírében állt, aki befolyásával nem élt vissza olyan ügyekben sem, ami egyébként másnak természetes lett volna. Többször fellépett szóban és írásban a kritika, a kritikai szellem elfojtása miatt. Egy feljegyzésében ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Fontosnak tartván

a kritikai szellem erősítését, azt hiszem, határozottan fel kell lépünk az ellen, hogy a kritikát összeférhetlenségnek minősítsük.” Az a kötelességtudás, ami egész életét jellemezte, megnyilvánult élete utolsó hivatali kötelezettségének idején is. Halálos betegen 1976 májusában még megszervezte az MTA éves közgyűlését, és részt is vett rajta. 1976. augusztus 16-án hunyt el. A Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra. Úgy rendelkezett, hogy csak a szűk környezete búcsúztassa, és ne szervezzenek neki megemlékezéseket. Utóda, Szentágothai János így búcsúzott tőle: „Nem csekély szorongással és félszegen kell – igaz, csak formailag – megszegnem Erdey-Grúz Tibor végakarátát. De hiába, a közélet embere halálában is a közvé. Ahogy élt – saját személyét mindenkor hátrahelyezve az ügy kizárólagos fontossága mögé –, úgy szeretett volna csendben eltávozni munkássága színteréről. Tisztelnünk kell puritán lelkülete idegenkedését attól, hogy élete állomásai és munkássága érdemei itt felsoroltassanak – amelyek pedig legkivonatosabb és a valóság meghamisítását súrolóan visszafogott alakban is tudományos életünk három évtizedének történetévé állnának össze. Engedtessek meg mégis, hogy utolsó találkozásainkból fakadó élményemről itt tanúságot tegyek. Halálos betegsége is leginkább a közügy – Akadémiánk dolgai – foglalták el gondolatai központi körét. Végtelen tapintattal érezte, hogy bár a döntések dolga és felelőssége most nem az övé, az ügyek páratlan ismeretéből és áttekintéséből fakadó tanácsa utolsó leheletéig rendelkezésre áll. Elháríthatatlanul és élményszerűen villant tudatomba nagy költőnk – Akadémiánk alapítójáról írt – csodálatos képének valósága: »...lerázván, ami benne földi, egy éltető eszmévé finomul.«³⁶ Erdey-Grúz Tiborral a nagy alapítók eredeti szándékának megfelelő Akadémia igazi folytatóinak egyike szállt sírba, és ama törekvésük megvalósítóinak egyike – hogy a Magyar Tudományos Akadémia az egész magyar nép teljes és elidegeníthetetlen tulajdonává váljék. Végakaratahoz hűen azon munkálkodunk, hogy műve tanítványokban és munkatársakban éljen tovább – ahogyan az élet csodálatos törvényei szerint annak folytonossága családjában, gyermekeiben és unokáiban fennmarad.”³⁷

Inzelt György

JEGYZETEK

- 1 Dunsch: *Geschichte*, 108–109., 136.; Inzelt: Erdey-Grúz Tibor, 260–264.; Inzelt: Milestones, 1373–1389.; Erdey-Grúz–Volmer equation, 352–353.; Inzelt: Hungarian Comets, 359–399.
- 2 Bockris: The Founding, 1–4.
- 3 Levie: What's in a name? 610–612.
- 4 Erdey-Grúz–Volmer: Zur Theorie, 203–213.
- 5 Szinnyei: *Magyar írók*, 1404–1405.
- 6 <https://ujbuda.hu/ujbuda/116-eve-a-hallgatok-szolgaltatoban>. (A letöltés ideje: 2022. november 10.) <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/58633> 1899.01.04. 1. ülés. (A letöltés ideje: 2022. november 30.)
- 7 Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Szolgálati Táblázat, 1943.
- 8 Székely: *A központi államigazgatás*, 62.
- 9 BFL Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai. Hagyatéki ügyek. Erdey Grúz Aladár dr. VII.12.b–1925–184812.
- 10 Erdős: *Az Erdey-Grúz villa*.
- 11 Erdey-Grúz: Emlékezés, 76–78.
- 12 Kiss: Erdey-Grúz Tibor, 258–260.
- 13 Fajans–Erdey-Grúz: Über die Adsorption, 97–151.
- 14 Erdey-Grúz: Über das elektrolytische, 157–187.; Márta: Erdey-Grúz Tibor, 1–22.
- 15 Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Szolgálati Táblázat, 1943.
- 16 Erdey-Grúz: *A fémek korróziója*; Erdey-Grúz: *A katalízis*; Erdey-Grúz: Az elektromos, 111–122.; Erdey-Grúz: Elektrolitoldatok, 13–23.; Erdey-Grúz: Zur Frage, 138–142.
- 17 Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Szolgálati Táblázat, 1943.
- 18 Erdey-Grúz: Rate of hydrogenation, 256–257.
- 19 Erdey-Grúz–Safarik: Kationok hatása, 221–229.; Erdey-Grúz–Dévay–Szegedi: Szinuszáram hatása, 535–537.; Erdey-Grúz–Gallyas–Szetey: Az oxigéntúlfeszültség függése, 242–247.; Erdey-Grúz–Szetey–Inzelt–Horányi: Az oxigén túlfeszültség függése, 363–367.
- 20 Erdey-Grúz: *Elektródfolyamatok*.
- 21 Berecz: Erdey-Grúz Tibor, 264–267.; Erdey-Grúz–Kugler–Reich: A hidrogén- és hidroxilion, 242–251.; Erdey-Grúz–Majthényi: A hidrogén- és hidroxilion, 212–218.; Erdey-Grúz–Kugler: A hidrogén- és hidroxidion, 135–142.; Erdey-Grúz–Inzelt–Fodorné: A víz öndiffúzió-koefficiensei, 20–23.; Erdey-Grúz: *Transzportfolyamatok*.
- 22 Erdey-Grúz–Fodorné: *A magyar kémiai elnevezés*.
- 23 Erdey-Grúz–Schay: *Elméleti fizikai kémia*; Erdey-Grúz–Prosz: *Fizikai-kémiai praktikum*; Erdey-Grúz: *Bevezetés a fizikai kémiába*; Erdey-Grúz: *Fizikai-kémiai praktikum*; Erdey-Grúz: *A fizikai kémia alapjai*; Erdey-Grúz: *Az anyagszerkezet alapjai*.
- 24 Keresztes (összeáll.): *Az oktatást és a művelődést irányító*; MNL OL XIX-I-2-m-860-1953, XIX-I-6-c-1953, XIX-I-6-c-1953.
- 25 Kovács: A közoktatás „fejlesztési tervei”, 623–652.
- 26 Polyák: *Hallgatók a diktatúrában*, 244.
- 27 Lengyel Béla visszaemlékezései, 1989.
- 28 Ruzsnyák: Elnöki megnyitó, 145.
- 29 Erdey-Grúz: Beszámoló, 146–154.
- 30 Erdey-Grúz: Az V. Nevelésügyi Kongresszus, 81–83.; Erdey-Grúz: A tudományos-technikai forradalom, 709–717.
- 31 Erdey-Grúz: Elnökségi beszámoló, 337–341.
- 32 A Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány 1972 áprilisában hozott határozatával (MT 1012/1972. IV. 27.) hagyta jóvá az 1971–1985 közötti időszakra szóló országos távlati tudományos tervet. Szabó: A távlati tudományos, 1–6.
- 33 <https://www.kfki.hu>. (A letöltés ideje: 2022. július 14.)
- 34 Erdey-Grúz: Elnöki megnyitó, 263–275.
- 35 Erdey-Grúz Á.–Erdey-Grúz H.: Gondolatok édesapánkról.
- 36 Arany János: *Széchenyi emlékezete* c. művéből idézett Szentágothai.
- 37 Szentágothai: Búcsú Erdey-Grúz Tibortól, 593.